

IRODALMI SZEMLE.

A magyar bölcséleti irodalom története a német közönség előtt.

A nagy nemzetek irodalmi termékei, vagy legalább azok legkiválóbb alkotásai, mivel a művelt népek figyelmét kulturális érdekükkel állandóan lekötve tartják, önként válnak közkincesivé a tudósok és költők művei iránt érdeklődők nagy nemzetközi társadalmának. Mi magyarok azonban, kik nemcsak társországaink lakói, de saját szűkebb-körű honfitársaink számára sem tudtuk még idáig a magyar nyelvet az ismeretszerzés legelsőrangú művelődési eszközévé tenni, magunk vagyunk kénytelenek gondoskodni arról, hogy a külföld tudomást szerezzen tudományos kísérleteinkről és irodalmi törekvéseinkről. Újabban *Rácz Lajos* dr., a sárospataki ev. ref. főiskola gimnáziumának érdekes tanára s jelenleg igazgatója, a bölcsellettörténet jeles művelője lépett azok sorába, kik e nemes feladatra vállalkoztak. Közelebről az *Überweg—Heinze*-féle ¹ *bölcsellettörténet* új kiadásában nyújtott a német közönségnek bár rövid, de minden részében pontos és megbízható tájékoztatást a magyar bölcséleti irodalom múltjáról és jelenéről. Ugyane mű előbbi kiadásában is volt ugyan már szó a magyar bölcselétről, de az mind tartalomban, mind terjedelemben messze elmaradt a mostani ismertetéstől, a mint azt a kritika annak idejében teljes alaposággal kimutatta. Épen azért nagy hálával tartozunk Heinzenak, hogy alkalmat adott a jelzett hibák helyrehozására és egy minden tekintetben megbízható ismertetés közzétételére.

A művelődési küzdelmek terén régebb ismert népek legelsői mindjárt az olaszok után adott helyet az átdolgozó figyelme a „*Philosophie in Ungarn*“ című fejezetnek, melyben hat oldalon (563—569) át foglalkozik velünk, magyarokkal, míg az előbbi kiadásban épen csak felényi hely jutott nekünk.

¹ *Fr. Überweg* Grundl. d. Gesch. d. Philosophie. Vierter Theil. Das neunzehnte Jahrhundert. Neue mit einem Philosophie und Litteraturen Register versehene Auflage, herausgegeben von dr. Max Heinze. Berlin, 1902. 8° 39 iv. VIII+625 l.

A bölcséleti írók ismertetését rövid összefoglalás, aztán a forrásmunkák megnevezése előzi meg; majd arra is kiter, hogy nálunk micsoda politikai és történelmi okok gátolták a tudományok és irodalom magasabb lendülését. Ezek után az egyes külföldi nagy gondolkozók körül csoportosítja az 6 követőiket. Első hely jut természetesen Descartes, illetőleg Ramus hívének, Apáczai Cserinek, (a kit azonban Cserének ír); öt követik a Kant körül vitázó íróink, majd Schelling egy pár híve és a hegelianusok, az egyezményesek és Horváth Cyrill önálló rendszerre valló törekvései. Itt tulajdonképen bezáródik a magyar bölcsélet *története*, mivel a napjainkban történő kutatások és viták már kívül esnek a tulajdonképeni történetírás körén és megítéléséhez nincs is még meg a kellő távlatunk. Rácز azonban a külföldnek is csak vázlatot írván, nagyon jól tette, hogy a jelenkor bölcséleti irodalmáról is közli az adatokat és így ezt az alkalmat is felhasználja tudományos életünk jelenének az ismertetésére. Helyet szorít itten, hogy csak egy néhány nevet említsek, Böhm, Baráth Ferencz, Bodnár Zsigmond, Alexander és Brassai méltatásának, lélek- és az erkölestudomány, jog- és vallásbölcsélet, valamint az aesthetika és a bölcsellettörténet jelesebb művelőinek s pár szóval megemlékezik az ezek számára alapított folyóiratokról is.

Mindezek természetesen a lehető legrövidebbre fogva, mivel a mű kereteivel számolnia kellett. Annyival nagyobb érdem, hogy jól kiválasztotta a legkiemelkedőbbeket és a mellözhetőket mellőzte. Az új kiadás ismertetője (Literar. Centralblatt 41 a.) kifogásolja ugyan, hogy Márton István Theologusi Morall-jának német eredetijét nem nevezi meg, de ennek az lehet a magyarázata, hogy Márton a maga művét nem tartja fordításnak és csak annyit vall be róla, hogy „nyomról-nyomra követi“ Schmidet. Meg kell még jegyeznem, hogy Rácз a Pall. Lexikkal együtt hibásan teszi e mű megjelenését 1795-re, 96 helyett. A forrásművek közül is kár volt kihagyni Medveczkynek az Ungarische Revue 1886. folyamában megjelent ismertetését, melynek a német közönség talán vehette volna némi hasznát. Annak hangoztatásában meg, hogy bölcséleti munka korábban jelent meg magyarul, mint németül, bizonyára csak a sorait vendégül fogadó *n met* gazda nemzeti hiúsága iránti óvatosság tartotta vissza; de mégis talán megpróbálhatott volna éfelét kifejezni.

E pár aprólékos megjegyzés azonban oly kevésé érinti az ismertetés érdemét, hogy azt nemzeti szempontból határozott haladásnak, sőt nyereségnek tekinthetjük, annyival is inkább, mert még a bölcséleti irodalom oly jeles művelője is, mint Pekár Károly, legújabbán magyarul megjelent „filosofia történet“-ében is megfélekedzik Eötvösön és Schwarz Gyulán kívül valamennyi magyar bölcselőnkéről.

Mátrahegyi.

A görög bölcsészet története.

Theodor Gomperz: Griechische Denker. Eine Geschichte der antiken Philosophie. I. Band; II. Auflage. Leipzig, Verlag von Veit u. Comp. 1903. S. 472. Mk. 12:50

A görög bölcsészet történetének tanulmányozásánál eddigelé két-féle művek állottak rendelkezésünkre: egyfelől a kisebb kézi könyvek, melyek egy középterjedelmű kötetbe szorították össze az anyagot, mel-lőzve úgy a források vizsgálatát, mint a töredékes, homályos adatok bővebb fejtegetését, — s másfelől a nagyterjedelmű munkák, melyek az egyes bölcselek életére s működésére vonatkozó minden adatot összehordtak. Az előbbire kitűnő példálul szolgálhat *Schwegler* története, az utóbbira *Zeller* nagy történeti műve. Az előbbi rövid, szabatos, világos előadásával a kezdők igényeit jól kielégítette, de a felől nem nyújtott tájékozást, hogy mindez hogyan függ össze a görög szellemi élettel, micsoda gyökerekből táplálkozott s mint viszonylik a mai gondolkodáshoz? *Zeller* műve viszont részint óriás terjedelménél (5 vas-kos kötet), részint nagyon is szakszerű tartalmánál fogva csakis a görög philosophiával szakszerűleg foglalkozó tudósok számára való.

E kétféle irányú előadás közé lép, mintegy összekötő hídát alkotva közöttük, *Gomperz* nyugalmazott bécsi egyetemi tanár főtisztizott műve, melynek első kötete immár második kiadásban jelent meg, míg a II. kötet kiadása most van folyamatban. *Gomperz* e műve 3 kötetre van tervezve: az I. végződik a sophistákkal; a második a nagy gondolkodókat, a görög philosophia halhatatlan alakjait: Sokrates, Platont és Aristotelest tárgyalja; a III. a stoikusokról, Epikur híveiről, a mysticismusról, skepticismusról és synkretismusról fog szólni.

A mi *Gomperz* művét összes elődeitől esőnyösen megkülönbözteti, az *először* a szélesen rajzolt művelődéstörténeti alap, annak a milieunek föltüntetése, a melyből az egyes bölcsészeti gondolatok, rendszerek fakadtak; *másodszor* a régi gondolatoknak modern eszmékkel való egybevetése — s *harmadszor* az egyes gondolatok, rendszerek értelmezése.

Gomperz a művelt nagyközönség számára írta művét. Ez a czél vezette őt, midőn sima, színekben és képekben gazdag, valóban elegáns előadásra törekedett; ez vezette, midőn a jegyzeteket a mű végére (414—472 lap) illesztette, hogy azok szemmeltartása ne zavarja az olvasót; ez vezette, midőn egy terjedelmes bevezetésben (3—35 l.), Taine módjára szélesen megrajzolja a *milieut*, a melyben a görögök szellemi és erkölcsi élete kifejlődött. Részletesen jellemzi itt a görög föld és görög faj sajátosságait, a gyarmatok jelentőségét az anya-államokra nézve, a társadalmi és politikai viszonyokat, a jósdák és nemzeti játékok szerepét, az egyiptomi és babyloni kultura behatását, vallásos képzeitek fejlődési folyamatát, Homéros és Hesiodos theolo-

giáját, illetőleg theogoniáját. Ezen az alapon mintegy természetszerűleg lép elénk a görög philosophiai gondolkodás, s az úgyszólván csak továbbfejtése, egy-egy lépéssel továbbvitele egy-egy élesebb elme részéről a közkeletű fölfogásnak. S később is az egyes iskolák vagy rendszerek fejlődése szemünk előtt megy végbe. Nem magától s minden alap és előzmény nélkül áll elő a görög philosophia egy-egy újabb phasisa, hanem régóta előkészített talajon; mind természetes, sőt szükségszerű hajtásai a görög szellemnek.

Ha a széles művelődéstörténeti alap, a különböző szellemi áramlatok — vallás, irodalom, az egyes tudományok — egymással való kapcsolatának, egymásra való hatásának részletes föltüntetése s a philosophiai rendszereknek ez alapokon fölépítése magában véve is élvezetes, a figyelmet lekötő olvasmánynyá teszi Gomperz művét: a hatást még fokozza, a mű olvasását még tanulságosabbá teszi a szerző azon eljárása, hogy a régi gondolatokat, törekvéseket mindenütt összeveti a mai kor gondolataival, törekvéseivel, vagyis utal arra, hogy valamelyik ó-kori gondolat, eszme, melyik modern gondolat, eszmével rokon, melyik modern gondolatban, eszmében újult meg vagy él tovább. Ebből látjuk, mily gazdag szellemi örökséget kapott korunk a görögöktől, hány uralkodó gondolatunknak egy-egy ó-kori gondolkodónál találjuk meg csiráját, első jelentkezését! Így például a jóniai természetbölcselek ama sejtelmét, hogy az anyag nem rombolható szét, nem változik semmivé, a XVIII. század nagy kémikusai, első sorban Lavoisier emelte teljes igazsággá; vagy ugyanők a sokféle anyagot, elemet egyetlen őanyagra akarták visszavinni, — s ma is sok természettudós van abban a hitben, hogy a 70 és egynehány elem nem tekinthető még e kérdésben a tudomány utolsó szavának. Herakleitos egyfelől a stoikusokkal, másfelől Hegellel mutat rokon vonásokat, de a legteljesebb párhúzámba Proudhonnal állítható; Thukydidés történet írói eljárása Macchiavellire, Perikles halotti beszéde Tocqueville-re, Gorgias műprózája a renaissance-kor prózaistáira és enphnismusára, Protagoras a *Művészetről* című művében Baconra, egy más híres tételével Diderotrre, Goethére, J. S. Millre, Hippias sophista L. B. Alberti-re, Platon gúnyolódása a sophisták fölött Schopenhauernek a bölcészettanárok és Comte-nak az akadémikusok elleni kifakadásaira, az atomisták mechanikus természet-magyarázata Darwinra, Demokritos egy s más tétele, hol Galileire, hol Huyghensre, hol Descartesra emlékezteti Gomperzet. De modern ízüek egyes hasonlatai is; így a sophista szerrinte félig tanár, félig journalista; Melissos a metephytika enfant terrible-je, keosi Prodikos a legrégebb pessimista, Antiphon a legrégebb nominalista, Kallikles a Carlyle-féle hősök kultuszának előfutára.

Az eddigi történeti előadások mind kedvezőtlenül ítélnék a sophistákról. Mi ennek az oka? Az, hogy a sophistákat valami közös rendszer vagy iskola tagjainak tekintették, kik egymással megegyező

elveket vallottak; az, hogy nem tettek különbséget a *sophista* szó különböző jelentései közt. Gomperz szerint a sophistáknak semmi egyéb közös tulajdonságuk nem volt, mint a tanítói hivatás; őket egymással csak az kapcsolta össze, a mi sok más nem-sophistával is összekötötte őket: a kor szellemi áramlataiban való részvétel, a felvilágosodás ügyének szolgálata. Honnan eredt a sophisták rossz híre? a Platon gúnyolódásaiból! Ámde Platonnál nem kell felednünk, hogy ő agg-korában is, midőn az igazi sophisták rég kihaltak, sophista gúnynévvel illette a tőle gyűlölt philosophusokat. A platoni *Sophistes*-ben s más egykorú dialogokban megtámadott, kigúnyolt sophisták — nem sophisták, hanem Sokrates tanítványai, főleg Antisthenes és követői! Schwegler szerint Protagoras híres tétele: *Az ember minden dolgok mértéke*, az egyénre vonatkozik s végeredményében az objektive igaz, általánosan érvényes, szilárd, tartós megismerés tagadását jelenti; — ellenben Gomperz szerint e tétel nem az egyénre, hanem általában az emberre vonatkozik; Protagoras az eleátokkal, az érzéki világ tagadóival akart szembeállítani, midőn kijelenti, hogy az ember, vagyis az emberi természet a dolgok létezésének mértéke, azaz mi csak a valóságot vehetjük észre, az, a mi nem való, nem létezik: nem lehet észrevételünk tárgya! Éppenúgy megmagyarázza Gomperz s kifejti jogosultságát Protagoras következő tételének: *minden dologról két ellenkező állítás lehetséges*; szerinte e tétel, távol minden skepticismustól, nem akar egyebet mondani, mint a mit Diderot másként így fejez ki: „Minden kérdéstről, kivéve a matematikaiakat, lehet pro és contra beszélni.“ S mindenütt így igyekszik Gomperz a tárgyalt, vitatott kérdéseknek mélyére hatolni, azokat előttünk világosakká, érthetőkké tenni!

Régebben philosophusok irtak görög bölcsészettörténetet; most talán első ízben, a classica philologia egyik elsőrendű, európai tekintélyű munkása, a ki azonban alapos philosophiai képzettséggel is rendelkezik, fogott hozzá az antik gondolkodás megismertetéséhez. S nem lehet tagadnunk, hogy az antik világ életének, szellemének, nyelvének, irodalmának tüzetes ismerete nélkül a görög gondolkodásba lehetetlen behatolni s lehetetlen abba másokat is bevezetni; erre, a siker reményével, csak a classica-philologia minden titkaiban jártas gondolkodó vállalkozhatik. Ezt a férfút üdvözljük mi Gomperzben s ezért tekintjük úgy művét, mint *korszakos alkotást* a görög bölcsészettörténet terén! Vajha megengedné a Gondviselés, hogy a gyöngye egészségű, előhaladt korú tudós művét, melyben — mint az *Előszó*-ban mondja — egész életmunkájának eredményét összefoglalta, teljesen befejezhesse!

A mű nagy 8-rét alakban, szép, világos, latin betűs nyomással, díszes kötésben jelent meg, s az első kiadáshoz (1896) képest. egyes javítások mellett, főként az azóta napfényre került irodalmi töredékek felhasználásával bővült. Ha valami kifogást tehetünk ellene, legfőlegb csak az lehet, hogy hiányzik a végéről a név és tárgymutató (lehet,

hogy e hiányt az utolsó kötet fogja pótolni), — s hogy a gondos kiállításához mérten aránylag több sajtóhiba akad benne. De ha tudjuk, hogy a szerző teljesen megvakult s így a revisiót mással kellett végeztetnie, — ezen sem fogunk esodálkozni, annyival inkább, mert e hibák többnyire csak egy-egy betű-cseréből állanak.

Rácz Lajos.

Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből.

Összeállította: *Milleker Bódog*. Kiadta a „Délmagyarországi tört. és rég. muzeum-társulat.“ I. rész: őskori leletek 300 ábrával. — II. rész: római, római korszaki barbár és népvándorláskori leletek. 170 ábrával és 1 lelethely-térképpel. Ára 4 korona.

A délmagyarországi muzeum megalapítója: Ormós Zsigmond emlékének ajánlt ezen munka már régebben jelent ugyan meg, de még sem lesz érdektelen e művet az „Erdélyi Muzeumban“ is főbb vonásaiban bemutatni s egy — az erdélyi régiségleletekről szerkesztendő — hasonló adattár eszméje felett gondolkodni.

Délmagyarország lelethelyeinek repertoriuma a hozzászolt lelethely-térkép kiadásával együtt a „Délmagyarországi tört. és rég. Muzeum-Társulat“ ez irányú kezdeményezésének dicsőségét jelenti az összes rokonirányú vidéki társulatok között. A mű tartalmát Torontál, Temes és Krassó-Szörény vármegyék őskori, római és népvándorláskori régiségleleteinek részletes leírása képezi, a mely tárgyának megfelelőleg 3 részre van osztva.

Az I. rész az őskort tartalmazza 198 oldalon. Az „Előszó“-ban a mű kiadásának és a délmagyarországi régiségleletek kutatásának dióhéjba fogott történelmét olvassuk, megemlítve névsorát azoknak, kik délvidéki régiségleletek kutatásával foglalkoztak. A „Bevezetés“ a felölelt terület physiographiai viszonyait, a lelőhelyek számát és a leletek kortani áttekintését adja. A Duna-Tisza-Maros közben Torontáltól 69, Temesből 62 és Krassó-Szörényből 39, összesen tehát 170 lelőhely ismeretes. Ki vannak itten mutatva a neolith, a rézkorszak, a bronzkor s a vasculura emlékei csoportosítva; fel vannak sorolva a történelem előtti korból való aranyleletek, az öntőműhelyek, a kincsleletek, az urna- és csontváz-sirok. A Bevezetés után az őskori leletek berendezésben való felsorolása és leírása következik, a melyek mellett mindenütt ott találjuk a közlőt és a közlemények megjelenésének helyét is az illető folyóiratokra való pontos hivatkozással. Kiegészíti az I. részt egy lapszám szerint egybeállított betűrendes helymutató a 3 megyéről külön-külön. A II. részben a római és népvándorláskori leletek vannak csoportosítva 193 oldalon. Az Előszó a délmagyarországi római és népvándorláskori leletek általános összesítését tartal-